

ИЗВОРИ НА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ. МИЛТЪНОВАТА „АРЕОПАГИТИКА” В БЪЛГАРИЯ

Мартин Осиковски¹

1. УВОД

В един известен откъс от Първа книга на *Метафизика* Аристотел казва, че „така наречената мъдрост се занимава с първите причини и начала”.² В историята на идеята за свободата на словото „Ареопагитика” (1644) на Джон Милтън (1608-1674) е тъкмо такава първопричина и всяко пълноценно и мъдро разбиране на тази история неизменно би трябвало да започва тъкмо с Милтън.³ Не случайно в *Четвъртото съсловие* – основополагащите „приноси към историята на вестниците и свободния печат” на Фредерик Хънт – именно „Ареопагитика” открива темата за борбата с цензурата.⁴ А според една любопитна забележка на Гор Видал относно Първата поправка към американската конституция Милтън всъщност „би казал всичко това по-добре”, но в крайна сметка „би утвърдил същите положения”.⁵ Изобщо, ако в историята на английската литература фигурата на Джон Милтън е съпоставима само с тази на Уилям Шекспир⁶, то в журналистическата история Милтън донякъде е това, което е самият Шекспир в историята на световната литература.

В този смисъл откъслечното представяне на „Ареопагитика” в българските изследвания по литературна и журналистическа история е учудващо. То е още по-учудващо на фона на актуалните проблеми в сферата на професионалната журна-

¹ Мартин Осиковски е доктор, главен асистент в катедра „Медии и обществени комуникации” пре УНСС; e-mail: martin.ossikovski@oriel.oxon.org

² Аристотел, *Метафизика*, прев. Иван Христов, Николай Гочев (София: СОНМ, 2000), 5.

³ Изследователската литература за „Ареопагитика” и нейното място в творчеството на Милтън е необозрима; добра отправна точка дава напр. Stephen B. Dobranski, „Milton's Social Life”, in *The Cambridge Companion to Milton*, ed. Dennis Danielson (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1999), 13-23 и дадената там допълнителна литература; на български език вж. най-вече Александър Шурбанов, „Светотворчеството на Милтън”, в Джон Милтън, *Изгубеният рай*, прев. Александър Шурбанов (София: ДИ „Народна култура”, 1981), 12-18 (нататък: Шурбанов, „Светотворчеството на Милтън”).

⁴ Frederick K. Hunt, *The Fourth Estate: Contributions Towards a History of Newspapers, and of the Liberty of the Press*, vol. 1 (London: David Bogue, 1850), 122-130.

⁵ Jane Chapman, Nick Nuttall, *Journalism Today: A Themed History* (Malden, Mass.; Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), 25.

⁶ Александър Шурбанов, „Джон Милтън. John Milton. 1608-1674”, в *Английска литература*, съст. Владимир Трендафилов, Александър Шурбанов (София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2000), 55 (нататък: Шурбанов, „Милтън”).

листическа практика в България.⁷ Основна цел на настоящата работа е да представи оскъдното, което по различни поводи и в различни контексти все пак е било свършено досега – с необходимите разграничения за периодите преди 1944 г., между 1944 и 1989 г. и след 1989 г., – както и да предложи представен скромно опит за първи български превод на относително обширен откъс от Милтъновия текст. Това ще позволи решаването на поне две съществени задачи: първо, да бъде компенсирана ключова липса в изворите по световна история на журналистиката, които са достъпни на български език; и второ, на местна почва и в рамките на няколко изследователски поколения да се преосмисли цялостната рецепция на един текст с основополагащо значение за историята на идеята за свободния печат.

2. „АРЕОПАГИТИКА” В БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ 1944 г.

Традиционно се смята, че политическите употреби на Милтън са характерни за левия печат в България⁸ и първата поява на „Ареопагитика” на български език действително се случва в издание на левицата: в официалния орган на реформистите от Работническата социалдемократическа партия, вестник *Народ*. Става въпрос за броя от 2 септември 1921 г., когато на първа страница под заглавие „Преди 300 години” (неподписано) е поместен откъс от Милтъновата реч, придружен с остър политически коментар (вж. прил. 1, фиг. 1). Авторът на материала представя „Ареопагитика” като „безсмъртна защита на свободата на печата”, в която с „прекрасна яснота” се показва „колко безнравствени са цензурните учреждения и колко малко успяват да достигнат те своите цели”. Следва преводът, който всъщност е резюме-компиляция от десет подбрани пасажа от текста на Милтън, всеки от тях в рамките на няколко изречения. На „лордите и представителите” – за пръв път на български език – се припомня, че гражданската свобода е въпрос на свободно изслушване и разбиране на недоволствата; че грешно разбират човешката природа онези, които смятат, че грехът трябва да се лекува чрез отстраняване на причините за него; че цензурата е огромна обида за съвестта на народа и се отнася към възрастните хора като към деца, които имат нужда от непрестанно обучение; че е оскърбително за обществото длъжниците и престъпниците да се разхождат без надзорник, а безопасните печатни материали да не се допускат в обръщение без предварително разрешение, отпечатано на заглавните им страници; че цензурата би довела до задушаване на науката и просвещението; и, най-сетне, че всяко насилие, което е позволено в обикновената война, е страхливост и низост във войната за истината, защото

⁷ Вж. напр. 2013 *World Press Freedom Index: Dashed Hopes after Spring* (Reporters Without Borders, 2013); Мария Манолова, „Българските медии – все по-несвободни”, *Kapital Daily*, 30 януари 2013; „Media Freedom in Bulgaria: Gravely Damaged Media Pluralism”, *Economist*, 23 април 2013.

⁸ Шурбанов, „Милтън”, 64.

тя е силна сама по себе си подобно на Бог и не се нуждае от никакви забрани, за да победи заблудението.

Разбира се, откъсът, публикуван в *Народ*, е изпълнен с разнообразни преводни неточности и грешки. Дори заглавието значително изпреварва действителното време: 300 години от публикуването на Милтъновия текст ще се навършат по-късно, чак през 1944 г. (вж. прил. 1, фиг. 2). Въпреки това е забележително, че изданието се спира точно на „Ареопагитика“, за да заяви своята позиция по отношение на политическата обстановка в България към момента. Това е видно от коментара, поместен след превода, в който вече бившите партньори на премиера Теодоров (1918-1919 г.) от БРСДП явно критикуват своите политически опоненти от действащия кабинет на Стамболийски (1919-1923 г.). В случая вероятно става въпрос за Закона за народната просвета от 21 юли 1921 г., който между другото ограничава политическите права на студентите и университетските преподаватели; с дребни промени обаче коментарът спокойно би могъл да се публикува и по различни поводи от най-новата история на България, поради което е вълнуващо да се прочете изцяло:⁹

Тъй говореше и пишеше Милтон на 1644 година, когато се издаде парламентарното постановление предписващо: „щото нито една книга, нито един памфлет, нито един лист да не бъде отпечатан без разрешение на цензурата“. Вълните на неговата възвишена проповед още се носеха над Англия, когато (още в края на XVII век) цензурата бе отменена. Това бе преди четвърт хилядолетие, в епохата на средновековния католически обскурантизм, обкръжен с дима на костерите [т.е. огньовете], над които гинаха светлите умове на човечеството. За свободата на идеите си и на мисълта си не само титаните на човешкия дух, но и техните малки последователи мреха като Бруно и Хуса с готовност и на публичните клади и в подземните килии на инквизиторската жестокост. Това бе в ерата на един мрак, за който днес обичат да казват, че и представа не бихме могли да имаме. Днес, когато думите на Милтона звучат след 300 години в нашата страна, като един съвременен протест извикан от режима, под който се задушават българската обществена мисъл, и се отнима не само свободата, а най-вече длъжността на гражданина да бди за действията на ония, които са поставени да ръководят страната му. Протеста срещу бруталността на чужденеца губи силата си там, където овчедушно търпят бруталитета на собствените си управници и нямат куража, макар и с цената на скъпи жертви да завоюват свободата си да виждат пътищата из които ги водят ония, които народовластническият език кокетливо нарича: народни слуги. Нима последствията от малодушието на политическите сили от 1915 година са малки, та ще трябва с едно ново малодушие да си купим един още по скъп урок? Време е да разберем, че когато народите защитават законните си свободи срещу узурпаторите им, тем са позволени всичките начини и средства за действие, които целят да съборят една нелегална власт.¹⁰

⁹ Откъсът се цитира без промени в пунктуацията и членуването.

¹⁰ „Преди 300 Години“, *Народ*, 2 септември 1921.

3. 1944 – 1989 г.

По разбираеми причини специализираните изследвания по медийна и журналистическа история след 1944 г. разглеждат „Ареопагитика“ в контекста на марксистската философия на историята и характерната за нея класова парадигма. Добра илюстрация в това отношение са работите на Дафин Тодоров (1923-1989), който всъщност е и доайен в университетското преподаване на чуждестранна журналистика в България. Във *Възход и падение на петата велика сила*¹¹ например работата на Милтън е разгледана преди всичко като част от историята на печата по време на английската революция (става въпрос за гражданската война от 1642-1651 г.). Тодоров отбелязва, че подемот на журналистиката в Англия е резултат от началото на съпротивата срещу едноличната диктатура на Чарлз I, а „новите вестници, родили се в революцията, без никакви уговорки се включват в борбата“.¹² В такава атмосфера буржоазията отдава огромно значение на свободния печат като едно „незаменимо оръжие“.¹³ Именно в този исторически момент авторът на *Изгубеният рай* – символ на „борбата на пуританската английска буржоазия против тиранията на всякакви диктатори“ – пише и „Ареопагитика“, която бързо печели популярност из цяла Европа и „създава условията за буржоазна свобода на печата“.¹⁴

Разбира се, това не означава, че Англия е родината на свободния печат. Напротив: „тогава, когато печатът, макар и рожба на буржоазията, престава да бъде неин верен служител [...] и си позволява да критикува някои от действията на понякога самозабравилата се буржоазия на власт, то ограничителните мерки спрямо ‘непослушните’ издания веднага влизат в сила“.¹⁵ Така според Тодоров е курьозно, че още по времето на Милтън – „известния борец за свободен печат“ – срещу печата „се въвежда едно ограничение, което остава в сила и до днес“. Става въпрос за „зловещия закон за клевета чрез печата“¹⁶, който чрез своята „каучукува формулировка дава възможност всяка информация да бъде окачествена като ‘клевета’ и последствията от тази клевета са закриване на изданието и осъждане на издателя му“.¹⁷

¹¹ Дафин Тодоров, *Възход и падение на петата велика сила. Печатът на буржоазията. Поява и развой до наши дни* (София: Издателство на БКП, 1970) (нататък: Тодоров, *Възход и падение*).

¹² Пак там, 45.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там, 126.

¹⁵ Дафин Тодоров, „Митът за една свобода“, *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“*. Факултет по журналистика 4 (1986): 218-219 (нататък: Тодоров, „Митът“).

¹⁶ Тодоров, *Възход и падение*, 126.

¹⁷ Тодоров, „Митът“, 219; редно е да се отбележи, че според свидетелства на негови собствени студенти самият Дафин Тодоров е бил привърженик на теория за невъзможната свобода на печата независимо от политическите условия; вж. напр. Петър Бучков, „Невяна Троянска: Разследващата журналистика в България се случва на инат“, <http://www.novatarealnost.bg/?id=309087> (достъп: 10 септември 2013); „През 1979 г. имам страхотен преподавател по чуждестранна журналистика в университета – професор Дафин

Другояче стоят нещата в историята на литературата и литературната критика от периода след 1944 г., където подходът към Милтъновата публицистика е значително по-неутрален. За съжаление единствен пример в това отношение е обемистият увод на проф. Шурбанов към първия цялостен български превод на *Изгубеният рай*.¹⁸ Макар и накратко, тук се посочват детайли, които изясняват мястото на „Ареопагитика“ както в широкия контекст на творчеството на Милтън, така и в контекста на драматичните политически събития в Англия от 40-те години на XVII в. Впрочем тази работа и до днес остава най-пълноценният ориентир в историята на „Ареопагитика“ на български език.

Шурбанов сполучливо групира „Ареопагитика“ с няколко други публицистични Милтънови работи – скандалните за времето си четири съчинения в защита на развода (от 1643-1645 г.) и трактата *За образованието*, – доколкото те разработват трите основни аспекта на „домашната свобода“ според схващането на самия Милтън: условията на брачната връзка, обучението на децата и свободното изразяване на мислите. Шурбанов отбелязва, че именно личните проблеми на автора след публикуването на първата му работа върху развода създават прекия повод за написването на „Ареопагитика“: когато през лятото на 1643 г. с указ на парламента по същество се възстановява държавната цензура, самият Милтън е поименно атакуван за „неузаконеното отпечатване“ на този текст и порицан като „защитник на нравствена разпуснатост и неуважение към брака“; това е и изходният мотив на „Ареопагитика“, с която авторът нанася „безпощаден удар върху душители на свободата в самия лагер на революцията“¹⁹ – членовете на английския парламент, които действително полагат началото на безпрецедентни промени в английското държавно устройство. За постигането на тази цел, заключава Шурбанов, авторът се въоръжава с „цялата класическа и нова история, мисъл и култура“. Както показва и приложеният тук превод, това е една съвсем обективна оценка на съдържанието на Милтъновия текст, в който тезата за свободата на печата всъщност се изгражда въз основа на пространно обсъждане на поредица от библейски, антични и средновековни исторически свидетелства.

Тодоров, вече покойник. Един път той ни зададе тема за свободата на словото – твърде необичайно и направо шокиращо в онези години, когато нямаше и идея за демократични промени. Различни колеги бурно се впуснаха да обясняват как в социалистическата преса има по-голяма свобода на словото, отколкото в капиталистическата! А Дафин Тодоров каза: „Колеги, разберете, че свобода на словото няма.“

¹⁸ Александър Шурбанов, „Светотворчеството на Милтън“, 7-56.

¹⁹ Пак там, стр. 14.

4. „Ареопагитика” след 1989 г. За настоящия превод

С малко на брой дребни изключения, „Ареопагитика” не се радва на особен интерес в съвременните изследвания по чуждестранна журналистическа история у нас.²⁰ Дори в наскоро издадената *Медиите в Европа* на Джон Милтън са отделени едва няколко параграфа, които сбито го представят като „първи и най-ярък изразител на либералната теория за печата в модерното общество”, според когото „печатът трябва да играе ролята на върховна инстанция, раздаваща присъда за обществените дела” независимо от „феодалния и кралския произвол”.²¹ Както винаги, така и в този случай обаче обобщенията носят известен риск. Трябва например да се отбележи, че макар „Ареопагитика” действително да оспорва практиките на държавната цензура, едва ли би могло да се докаже, че авторът гледа на печатните издания като на някакъв вид върховен съдник; още повече, че Милтъновият „свободен печат” е не свободен периодичен печат в частност, а изобщо свободно книгоиздаване като контрапункт на римокатолическата практика на „забранителните списъци”. Абсолютизирането на разбирането за свобода на словото също е проблематично, доколкото самата „Ареопагитика” допуска цензура в случай на явно богохулство или клевета. В този смисъл все пак има някаква историческа логика в това, че тъкмо Милтън „ще стане и първия цензор в английската република”²² – всъщност държавен чуждоезиков секретар, който само отчасти (и крайно колебливо²³) е изпълнявал службата и на надзорник-редактор в пуританския *Меркуриус политикус* по времето на Кромуел.

В крайна сметка най-добрият начин за опознаване на идеите на един автор от миналото е прекият контакт, доколкото това е възможно, с неговите собствени текстове. В името на тази цел е извършен и настоящият превод на обширната историческа част на „Ареопагитика”. Тя всъщност представлява и епицентър в аргументацията на Милтън; грубо казано, основното може да се обобщи така: цензурирането на текстове е непознато в класическата древност и в ранната история на Църквата; цензурата е относително късно римокатолическо изобретение, което противоречи

²⁰ Яни Милачков, „Българският цариградски цензор и неговите европейски лица”, във *Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев*, съст. Румяна Дамянова, Магда Карабелова, Пенка Ватова, Георги Цанков (София: Издателски център „Боян Пенев”, 2004), 96-97; Елиезер Алфандари, „Свобода на словото и цензура в съвременна България”, в *Политическата цензура в България*, съст. Филип Панайотов (Варна: УИ „Черноризец храбър”, 2003), 206-207.

²¹ Милко Петров, „Великобритания”, в *Медиите в Европа*, съст. Мария Попова, Милко Петров, Мария Вазински (София: Фабер, 2012), 55.

²² Пак там.

²³ Вж. Randy Robertson, *Censorship and Conflict in Seventeenth-Century England: The Subtle Art of Division* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2009), 126-129.

на истините на вярата и на църковната практика, утвърдена в миналото; следователно, цензурата е зло. Откъсът е структуриран по следния начин:

1. За това, че книгата е живо същество и че унищожаването на книга е убиване на образа на Бог в човека;
2. За свободата на словото в древна Атина;
3. За свободата на словото в древна Спарта;
4. За свободата на словото в древен Рим;
5. За свободата на словото по времето на първите християнски императори;
6. За първите папи, които въвеждат цензурата;
7. За това, че цензурата е изобретение на римския католицизъм и че както цензурата, така и нейните изобретатели са зло;
8. Библейски, древни християнски и светоотечески примери в подкрепа на свободното четене на книги;
9. За нуждата от познаване на доброто и злото и за ползите от свободното четене на книги.

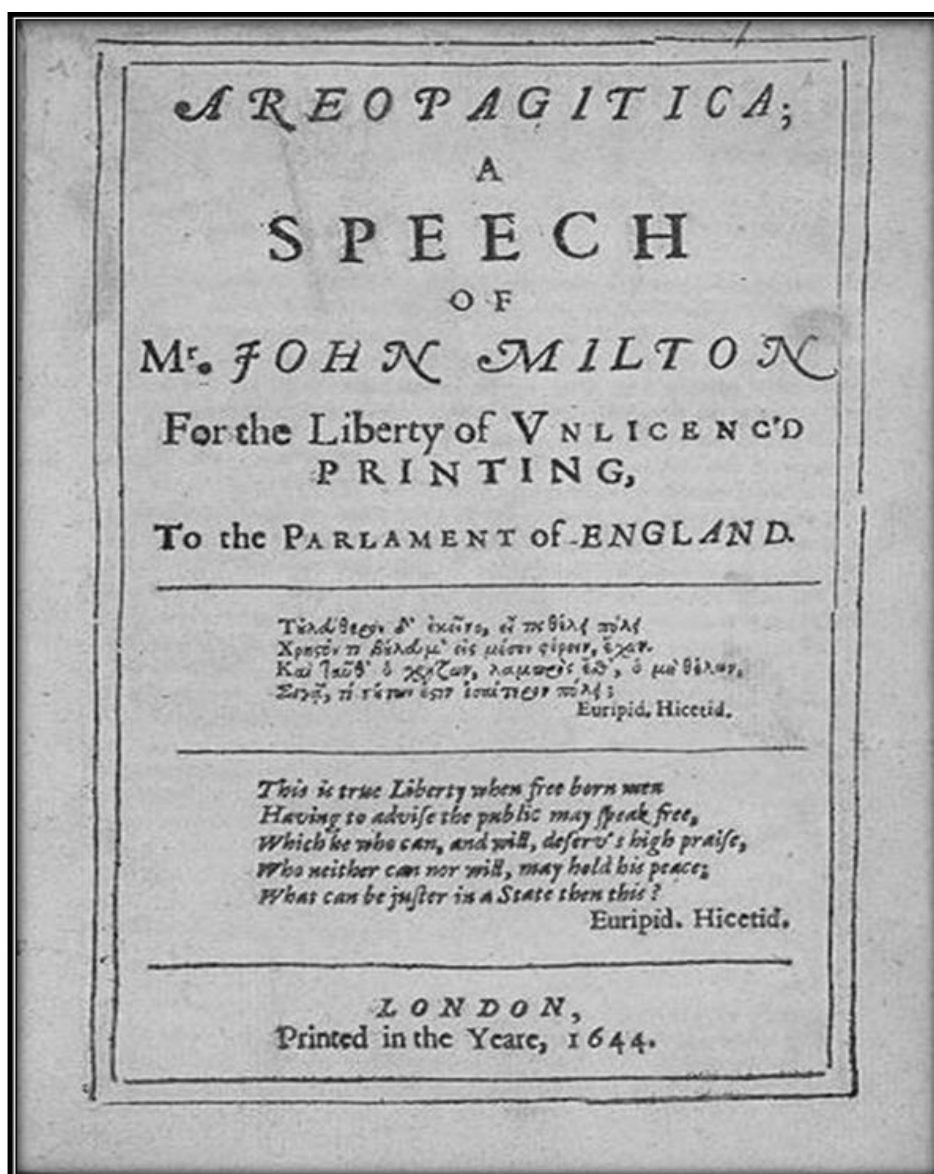
Както може да се забележи, съдържанието на избрания откъс е със силно богословски и остър църковно-политически характер. Когато се говори за историята на свободния печат, на пръв поглед това едва ли има някакво особено значение; когато обаче се има предвид цялостният принос на автора на *Изгубеният рай* в историята на световната литература, значението става съществено. Всъщност отвъд забележителния верови импулс на Милтън, в „Ареопагитика” прозира една здрава връзка, в която спокойно могат да се различат контурите на раждането на идеята за свободното слово от религиозния и политическия дух на Английската реформация. Ако текстът се чете с такъв подход, то неговият прочит вероятно би спечелил много – както в общоисторически, така и в личен биографичен план.

ПРИЛОЖЕНИЕ №1

ИЛЮСТРАЦИИ

Фиг. 1: титулна страница на в-к *Народ* от 2 септември 1921 г.
(източник: НБКМ „Св. св. Кирил и Методий“, МФ III 44).

Фиг. 2: титулна страница на „Ареопагитика“ (оригинал от 1644 г.)
(източник: www.luminarium.org/sevenlit/milton/; достъп: 10 септември 2013 г.).

ПРИЛОЖЕНИЕ №2

АРЕОПАГИТИКА.

РЕЧ НА Г-Н ДЖОН МИЛТЪН В ЗАЩИТА НА СВОБОДНИЯ ПЕЧАТ
КЪМ ПАРЛАМЕНТА НА АНГЛИЯ²⁴

[...]

[1. КНИГИТЕ СА ЖИВИ]

Не отричам, че за Църквата и държавата е от изключителна важност да се проявява бдителност за поведението на книгите и хората; а след това и да се ограничават и затварят, да се въздава най-строга справедливост на онези от тях, които са сторили зло. Защото книгите не са съвършено мъртви неща, но всъщност съдържат възможност за живот в себе си – толкова дейна, колкото е и душата, която ги е износила; те даже съхраняват като във фиала по най-чист начин дейността и същността на живия интелект, който ги е отхранил. Аз зная, че книгите са толкова жизнени и толкова стихийно плодови, колкото и легендарните зъби на змея; че ако бъдат засяти на шир и дълж, после могат да поникнат като въоръжени мъже.²⁵ И все пак, от друга страна, освен ако не сме изключително внимателни, да се погуби една добра книга е все едно да се погуби човек. Този, който убива човек, убива разумно същество, образа на Бог; онзи обаче, който унищожава добрата книга, убива самия разум – убива, така да се каже, образа на Бог право в окото.²⁶ Много хора живеят, само за да обременяват земята под себе си; една добра книга обаче е драгоценната жизнена кръв на извисения дух, нарочно балсамирана и затворена в съкровищница за живот отвъд живота. Истина е, че никой век не може да възстанови живота (и вероятно това не е голяма загуба), но с хода на вековете рядко се възстановява отхвърлената и изгубена истина, а поради това цели народи страдат горчиво. Затова трябва да сме много внимателни по какъв начин преследваме живия труд

²⁴ Преводът е извършен по: John Milton, *Complete Poems and Major Prose*, ed. Merrit Y. Hughes (New York: Odyssey Press, 1957), 720-731; със същото издание са съобразени и част от обяснителните бележки под линия по-нататък.

²⁵ Вж. Овидий, *Метаморфози* III, 101-111: „Ей пред героя Палада, закрилница негова, иде. // Слязла от въздуха тя, заповядва му да закопава // змейските зъби в земята за прираст на бъдното племе. // Кадъм набляга с ръка върху плуга, отваря бразда и // зъбите – посев човешки – послушно наръсва в земята. // Буците почнаха — кой би повярвал това? — да се движат, // изпод браздите растат върховете на копия първо, // шлемове после, поникват глави с пъстроцветни развени // гриви, след туй рамене и гърди, и ръце под доспехи. // Новият посев мъже щитоносци така избуява, // както когато се тегли завеса на празнична сцена [...]” (Овидий, *Метаморфози*, прев. Георги Батаклиев (София: ИК „Народна култура”, 1974), 52-53; нататък: Овидий, *Метаморфози*).

²⁶ Т.е. право в зеницата на окото, която древната християнска традиция сравнява с ума като образ на Бог в човека.

на обществениците, как разливаме онзи отлежал човешки живот, съхранен и натрупан в книгите. Защото е ясно, че по този начин може да се извърши един вид човекоубийство, понякога да се понесе мъченическа смърт, а ако се отнася до целия тираж – един вид масово унищожение. В този случай екзекуцията не приключва с унищожаването на изначалния живот, ами погубва и онзи етеричен и пети елемент²⁷, духа на самия разум, погубва по-скоро безсмъртието, отколкото живота. Но за да не бъде осъден за въвеждане на цензурата, докато ѝ се противопоставям, аз няма да се откажа от затруднението да се обърна към историята, която ще покаже какво е било сторено от древните и прочути държави срещу тази неуредица до момента, в който планът за цензуриране не изпълнял на бял свят от редовете на инквизицията, не бил захванат от някои от нашите прелати и не заразил някои от нашите презвитери.

[2. ДРЕВНА АТИНА]

В Атина, където книгите и умовете винаги са били по-живи, отколкото във всяка друга част на Гърция, аз откривам единствено два вида писания, които са привличали вниманието на магистратите: такива, които са богохулни и безбожни, или такива, които клеветят. Така съдиите на Ареопага²⁸ заповядали да се изгорят книгите на Протагор²⁹, а самият той да бъде изгонен от града заради едно разсъждение, което започвало с признанието, че той не знае дали боговете съществуват или не съществуват. А заради борбата с клеветничеството било разпоредено никой да не бъде опетняван поименно, какъвто бил обичаят в старата комедия³⁰, а оттук можем да се досетим как те цензурирали клеветите. Тези мерки били достатъчни, както пише Цицерон, за да се обуздаят умовете на други безбожници и да се възпрат клеветниците, както се потвърдило по-късно.³¹ Срещу други секти и мнения, макар те да клонели към похотливост и към отричане на божественото провидение, не били

²⁷ Т.е. квинтесенцията, петият стихийен елемент (редом със земята, водата, въздуха и огъня); етер или ефир.

²⁸ Т.е. хълмът на Арес в древна Атина, където заседава върховното съдилище; оттук и заглавието на „Ареопагитика“, което прави алюзия с поне два текста: „Ареопагитик“ на атинския оратор Изократ (436-338 пр. Хр.) и неговата програма за възраждане на политическите идеали от времето на Солон и Клистен; и Деян. 17:18-34, където се свидетелства за речта, произнесена от св. ап. Павел пред древните атиняни в Ареопага.

²⁹ Протагор от Абдера, древногръцки мислител, първият от големите софисти (ок. 480-411 пр. Хр.), вероятно осъден заради схващането, което Милтън посочва.

³⁰ Т.е. старата атическа комедия, за която е характерно осмиването на публични фигури, както например се случва със Сократ в *Облаци* на Аристофан; вероятно действително ограничена със закон в Атина между 440/39-438/7 пр. Хр.

³¹ Препратка към Цицерон, *За природата на боговете* I, 63, където наказанието на Протагор се представя изобщо като мярка срещу безбожниците.

предприемани никакви действия. Ето защо ние не четем, че Епикур³², [мислителите от] онази разпътна Киренска школа³³ или безсрамните киници³⁴ с техните приказки някога са били подвеждани под отговорност според законите. Нито пък е писано, че съчиненията на старите комици са били преследвани, въпреки че играта им била забранена. А че Платон препоръчал съчиненията на Аристофан, най-необуздания сред тях, на своя царски ученик Дионисий³⁵, е добре известно и може да бъде проследено, щом като св. Йоан Златоуст³⁶, както се знае, е изучавал същия автор нощно време и е съумял да пречисти неприличното увлечение до най-възбуждаща проповед.

[3. ДРЕВНА СПАРТА]

Що се отнася до другия прочут град на Гърция, Лакедемон, – като се има предвид, че неговият законодател Ликург бил толкова привързан към внимателното учение, че пръв пренесъл разпръснатите творби на Омир от Йония и изпратил поета Талес от Крит да смекчи и подготви спартанската враждебност с нежните си оди и песни, така че по-лесно да посее сред тях законността и гражданствеността³⁷, – удивително е колко неучени и необмислени били жителите на този град и как не се интересували от нищо друго освен от бойни подвизи. Те нямали нужда от никакво цензуриране на книги, защото презирали всичко с изключение на собствените си лаконически апофтегми³⁸ и използвали най-дребния повод, за да прогонят Архилох³⁹ от града си – вероятно защото съчиненията му били по-възвишени от онова, което собствените им военни балади и песни били в състояние да постигнат, или пък заради неприличната му поезия; но в това отношение самите те не се отличаваха с особени задръжки и били също толкова разпуснати в безразборните си връзки.

³² Древногръцки мислител (341-270 пр. Хр.), основоположник на епикуреизма, което в този случай Милтън посочва като отрицателен пример за краен хедонизъм.

³³ Т.е. последователите на Аристип от Кирена (435-356 пр. Хр.), според Милтън тук – също хедонисти.

³⁴ Т.е. последователите на Антистен от Атина (445-365 пр. Хр.), „киниците” или „диниците”, които Милтън посочва като пример за безнравствен начин на живот.

³⁵ Става въпрос за един от двамата тиранични управници на Сиракуза – Дионисий Стари (ок. 430-367 пр. Хр.) или Дионисий Млади (ок. 397-343 пр. Хр.), които Платон лично наставлява в различни периоди от живота си.

³⁶ Християнски мислител, патриарх на Константинопол и вселенски учител Църквата (347-407). Според една забележка в първото печатно издание на Аристофановите комедии от 1498 г. св. Йоан Златоуст бил голям почитател на Аристофан и дори държал препис от съчиненията му под възглавницата си.

³⁷ Вж. Плутарх, *Успоредни животописи*, „Ликург” IV, 5; Плутарх свидетелства, че Ликург натоварил с тази мисия лирическият поет Талес от Крит.

³⁸ Т.е. кратките максими, на които лакедемонците отдавали предпочитание; оттука „лаконичен” – кратък, сбит, малословен.

³⁹ Древногръцки лирически поет от VII в. пр. Хр.

Ето защо и Еврипид казва в *Андромаха*, че нито една от техните жени не била целомъдрена.⁴⁰ Толкова е достатъчно, за да ни осветли какви видове книги били забранени сред гърците.

[4. ДРЕВЕН РИМ]

Също и римляните, които в продължение на много векове познавали само суровия военен живот и много приличали на спартанци, не знаели за учеността нищо освен онова, което Дванадесетте таблици и събранието на жреците с техните авгури и фламини им преподавали за религията и законите.⁴¹ Те до такава степен не познавали никакви други неща, че когато Карнеад и Критолай пристигнали заедно със стоика Диоген⁴² като посланици в Рим и използвали случая, за да запознаят града със своята философия, самият Катон Цензор⁴³ ги заподозрял в съблазнителство и убедил Сената бързо да ги освободи и да прогони всички атически бърборковци вън от Италия. Но Сципион⁴⁴ и други сред най-благородните сенатори устояли на Катон и сабинската му непреклонност, почитали и се възхищавали на мъжете. А самият цензор най-сетне, в напреднала възраст, започнал да изучава онова, срещу което по-рано се борел толкова усърдно. И все пак по същото време Невий и Плавт, първите латински комици, напълнили града със сцени, заимствани от Менандър и Филемон.⁴⁵

Тогава започнало да се мисли какво да се прави с клеветническите произведения и автори. Така Невий бързо бил изпратен в затвора заради необузданото си перо и трибуните го освободили чак след като се отказал от думите си. Четем също, че при

⁴⁰ Срв. Еврипид, *Андромаха* 596-600: „Че те от малки хукват по палестрите, // навън от къщи! Заедно с момчетата // с оголени бедра и със разпасани // нехайно дрешки тичат, състезават се – // съвсем не одобрявам тия работи!” (прев. Тамара Петринска; Еврипид, *Трагедии*, прев. Доротея Табакова, Тамара Петринска (София: Ерго, 2012), 140).

⁴¹ Закон на дванадесетте таблици (V в. пр. Хр.) – първият писмен законодателен кодекс в древен Рим, впоследствие основа на цялото римско право; фламини – върховни жреци на държавните божества; авгури – жреци-птицегадатели.

⁴² Скептикът Карнеад (214-129 пр. Хр.), перипатетикът Критолай (ок. 200-118 пр. Хр.) и стоикът Диоген (ок. 230-150 пр. Хр.) посещават Рим през 155 г. пр. Хр. и протестират срещу наложена глоба, която атиняните трябвало да заплатят за разрушаването на Оропос; вж. Плутарх, *Успоредни животописи*, „Марк Катон” XXII, 1.

⁴³ Марк Порций Катон (234-149 пр. Хр.), който според Плутарх от самото начало недолюбва Карнеад, Критолай и Диоген, защото смятал, че печелят славата си с празни думи, а не с дела; вж. пак там, XXII, 4.

⁴⁴ Публий Корнелий Сципион (184-129 пр. Хр.), римски политик и военачалник, завоевател на Картаген.

⁴⁵ Става въпрос за римския епически поет Гней Невий (ок. 270-201 пр. Хр.) и комика Плавт (254-184 пр. Хр.), които заимстват от древногръцките комици Менандър (342-291 пр. Хр.) и съперника му Филемон (ок. 361-263 пр. Хр.).

Август клеветническите писания били изгаряни, а авторите им – наказвани.⁴⁶ Без съмнение същата строгост е била прилагана и за нечестивите писания срещу почитаните от тях богове. С изключение на тези два случая, магистратите не се занимавали с онова, което се случвало в света на книгите. Ето защо Лукреций, без да се притеснява, учи Мемий⁴⁷ на своето епикурейство в стихове и получил честта да бъде издаден повторно от Цицерон, този велик отец на държавата, макар самият [Цицерон] да оспорва схващанията му в собствените си съчинения. Нито пък острата сатира или голата откровеност на Луцилий, Катул или Флак⁴⁸ била забранена от някого.

Що се отнася до държавните дела, историята на Тит Ливий, макар да възхвалявала страната на Помпей, не била забранена от Октавий Цезар, който бил от другия лагер.⁴⁹ А че самият Назон, след като остарял, бил заточен от него заради покварените стихове, които съчинил в младостта си, то причината за това остава неясна и свързана с държавнически съображения.⁵⁰ Освен това самите книги не били нито забранени, нито иззети. Оттук нататък в Римската империя няма да открием нищо различно от тирания и това няма защо да ни учудва, щом като добрите книги били забранявани по-често от лошите. И така, смятам, че бях достатъчно изчерпателен в представянето на онези писания, които според древните били наказуеми. Като изключим тях, по отношение на всякакви други разсъждения имало пълна свобода.

[5. ПЪРВИТЕ ХРИСТИЯНСКИ ИМПЕРАТОРИ]

По същото време императорите били вече християни и не намирам, че в това отношение те са постъпвали по-строго в сравнение с вече утвърдената практика. Книгите на онези, които те смятали за видни еретици, били проучвани, опровергавани и осъждани на общите събори, но не и забранявани или изгаряни по волята на императора, преди това [обсъждане] да се случи. Що се отнася до работите на езически автори, – освен ако не съдържали явни хули срещу християнството, както е при Порфирий и Прокъл⁵¹, – за тях не съществувала забрана, която да може да се посо-

⁴⁶ Според Тацит (*Анали* I, 72) Октавиан Август (63 пр. Хр. – 14 сл. Хр.) пръв започнал да преследва клеветническите книги със закон.

⁴⁷ Става въпрос за епикуреца Тит Лукреций Кар (98-55 пр. Хр.), който посвещава философската си поема *За природата на нещата* на своя покровител Гай Мемий Гемел, римски оратор и поет от I в. пр. Хр.

⁴⁸ Става въпрос за сатиричните работи на Гай Луцилий (180-103 пр. Хр.), Гай Валерий Катул (84-54 пр. Хр.) и Квинт Хораций Флак (65-8 пр. Хр.).

⁴⁹ Милтън препраща към част от *Историята* на Ливий, която не е запазена; в *Анали* IV, 34 обаче Тацит действително свидетелства, че Ливий възвеличил Помпей до такава степен, че Октавий го нарекъл „Помпеански“, но въпреки това продължил да другарува с него.

⁵⁰ Публий Овидий Назон (43 пр. Хр. – 18 сл. Хр.) е заточен в Томи (днешна Констанца), където и умира; традиционно се смята, че причината за това е била интрига с правнучката на императора Юлия.

⁵¹ Двама от най-бележитите представители на късния неоплатонизъм (съотв. 233-305 и 412-485).

чи, до около 400 г., когато на Картагенския събор⁵² на самите епископи било забранено да четат книгите на езичниците, въпреки че им било позволено да четат еретиците; докато по-рано други, напротив, се колебаели много повече за книгите на еретиците, отколкото за тези на езичниците. А че до към 800 г. древните църковни събори и епископи имали обичая само да обявяват кои книги не са препоръчителни, но без да разпореждат нищо повече, и да оставят на съвестта на всекиго да чете или да не чете, за това свидетелства падре Паоло, великият разобличител на Тридентския събор.⁵³

[6. ПАПИТЕ]

След това време папите на Рим, които били заграбили със собствените си ръце каквото им изнасяло в политическото управление, разширили властта си над очите на хората (както вече били сторили по-рано по отношение на мислите им), като изгаряли и забранявали да се чете онова, което не им харесвало. Наистина, те първоначално били снизходителни в цензурата си и книгите, с които постъпили по този начин, не били много; докато папа Мартин V не само забранил, но бил първият, който наказал с отлъчване четенето на еретични книги с една своя була.⁵⁴ По това време [ученията на] Уиклиф и Хус, които станали твърде опасни, първи подтикнали папския двор към по-строга политика на забрани. Папа Лъв X⁵⁵ и приемниците му следвали този път, докато Тридентският събор и испанската инквизиция с общи усилия не създали или не усъвършенствали онези каталози и забранителни списъци, които разравят вътрешностите на мнозина добри стари автори с оскверняване по-лошо от всяко друго, което би могло да се извърши върху гробните им места.

При това те не се ограничавали само с еретичните работи, но осъждали със забрана или направо включвали в новото чистилище на забранителния списък всяко нещо, което не им било по вкуса. За да усилят величината на посегателството, тяхното последно изобретение било да разпоредят, че никоя книга, памфлет или съчинение не може да се отпечата (сякаш св. Петър им е поверил от Рая също и ключовете от печатарската преса) без одобрението и позволенията на двама или трима лакомни монаси. Например:

⁵² Между 397 и 412 г. в Картаген са проведени няколко църковни събора; точно кой от тях има предвид Милтън тук остава неясно.

⁵³ Големият контрареформационен Тридентски (Трентски) събор (1545-1563 г.) е натоварен със задачата да изработи ясни определения на римокатолическото вероизповедание в отговор на новите учения на протестантизма; „великият разобличител“ на събора тук е венецианският духовник Паоло Сервита (Пиетро Сарпито, 1552-1623), автор на антипапската *История на събора в Тренто*.

⁵⁴ Това папа Мартин V (1417-1431) извършва с булата *Inter cunctas* от 22 февруари 1418 г., която осъжда последователите на Уиклиф и Хус; документът е публикуван по време на събора в Констанц (1414-1418 г.), който осъжда Ян Хус и го предава на светската власт през лятото на 1415 г.

⁵⁵ Лъв X е папа от 1513 до 1521 г.

Нека канцлерът Чини благоволи да прегледа дали в настоящата работа се съдържат неща, които да не позволяват нейното отпечатване. Винченцо Рабата, викарий на Флоренция

Видях настоящата работа и не намерих нищо, което е противно на католическата вяра и на добрите нрави, в свидетелство на което прилагам и т.н. Николо Чини, канцлер на Флоренция

Като се има предвид предходното, разрешава се отпечатването на настоящата работа на Даванцати. Винченцо Рабата и т.н.

Може да се отпечата. Брат Симон Момпеи д'Амелия⁵⁶

Те със сигурност имат самоувереността, че дори някой да успее да се измъкне от затвор в бездънна яма, тяхното четирикратно заклинание ще го върне обратно там. Страхувам се, че следващата им идея ще бъде да вземат в свои ръце лицензирането на онова, за което се говори, че било сред неосъществения намерения на Клавдий.⁵⁷ Благоволете да видите друга от техните форми – римския печат:

*Imprimatur*⁵⁸, ако се стори угодно на почитаемия Настоятел на Св. дворец. Белкастро, наместник

Imprimatur, брат Николо Родолфи, Настоятел на Св. дворец.

Понякога на пищата само на една заглавна страница може да се види как пет *imprimatur*-а, докато се ласкаят взаимно и се покланят един на друг с монашески поклони, обсъждат дали писанията на автора, който стои объркан в дъното на страницата, трябва да се отпечата или пък да се изтрият. Това са красивите ектении, това са драгоценните антифони, които напоследък омагьосаха нашите прелати и техните капелани с хубавото ехо, което правят. Накараха ни и да оглупеем в такава степен, че весело да ги имитираме с лордски *imprimatur*-и: един от Ламбетския дворец⁵⁹, друг от западната страна на „Св. Павел“⁶⁰ – толкова глупаво католически, че разпоредителната дума все още се изписва на латински. Сякаш учената писалка не пуска мастило, когато не пише на латински; или, може би, както си мислят те, защото никой народен език не е достоен, за да изрази саомнителната чистота на един *imprimatur*; или по-скоро, както се надявам, защото нашият английски, език на мъже

⁵⁶ Става въпрос за *За английската схизма* на флорентинеца Бернардо Даванцати (1529-1606).

⁵⁷ Има се предвид свидетелството на Светоний (*Дванадесетте цезари* V, 32), според което Клавдий обмислял да издаде едикт, с който да разреши свободното изпускане на газове на маса при подуване на корема.

⁵⁸ Букв. „нека да се отпечата“; от *imprimo* (лат.) – натискам, отпечатвам, гравирам.

⁵⁹ Т.е. резиденцията на архиепископа на Кентърбъри.

⁶⁰ Т.е. входът на катедралната църква на епископа на Лондон.

прочути и славни в подвизите на свободата, няма да успее лесно да намери достатъчно раболепни букви, с които да изпише една дотолкова диктаторска дързост.

[7. ЦЕНЗУРАТА Е ИЗОБРЕТЕНИЕ НА РИМСКИЯ КАТОЛИЦИЗЪМ]

Ето така вие имате пред себе си изобретателите на първоначалната цензура на книгите съвършено разкрити и родословно подредени в права линия. Както може да се види, ние не сме я получили [т.е. цензурата] от никоя древна държава, град или църква; нито от някоя разпоредба на нашите прадеди в древността или в по-късно време; нито по силата на някакъв нов обичай или от някой реформиран град или църква в чужбина, но от най-антихристиянския събор и от най-тираничната инквизиция, която някога е провеждала разследвания.

До това време книгите винаги са били приемани в света свободно като всяко друго новородено; плодът на ума не е бил възпиран повече от плода на утробата; никоя ревнива Юнона не е стояла със скръстени нозе край раждането на духовната рожба на някого⁶¹; а окажело ли се чудовище, то кой би отрекъл, че с право е било изгаряно или захвърляно в морето? Но че една книга, поставена в по-ужасно положение и от грешната душа, трябва да се изправи на съд, преди да се е родила, и да бъде съдена в тъмнина от Радамант и неговите колеги⁶², преди да се е появила на белия свят – това е било нечувано до времето, в което онази потайна несправедливост, предизвикана и притеснена при първата поява на Реформацията, потърсила нови чистилища и нови адове, където да запрати нашите книги заедно със собствените си прокълнати [грешници]. Това била вкусната мръвка, така услужливо откъсната и грозно изимитирана от нашите инквизиторстващи епископи и съпътстващите ги минорити, техни капелани. Че вие не харесвате явните автори на тази лицензионна наредба и че техните коварни намерения са били далеч от мислите ви, когато сте я предложили и приели, това всички хора, които познават почтеността на действията ви, ще разберат с готовност.

Но някои ще кажат: какво от това, че изобретателите са лоши, когато самото нещо може би е добро? Може и да е така; но ако то не е някакво дълбокомислено откритие, а нещо очевидно и по силите на разума на всеки човек, и все пак най-мъдрите държави през всички векове и във всякакви случаи са пропускали да го използват, а най-измамните съблазнители и потисници сред хората били първите, които се захванали с него с единствената цел да възпрепятстват и спрат първоначалния възход на Реформацията, то аз съм сред онези, които вярват, че да се открие

⁶¹ Вж. Овидий, *Метаморфози* IX, 296-304 и разказа за жестокостта, която Юнона от ревност проявила към Херкулесовата майка Алкмена: „Стона ми чула едва, пред вратата на двора приседна // и колената кръстоса – въз дясното лявото сложи, // пръстите плътно преплете един в друг, така да попречи // на рождеството. Магесни слова шепнешком тя промълвя // и рождеството, започнало вече, магията спира. // Аз се надигам и хуля напразно, загубила разум // Юпитер неблагодарен, проклинам живота си клета – // твърдия камък да трогна. [...]” (прев. Георги Батаклиев; Овидий, *Метаморфози*, 185).

⁶² Т.е. Радамант, Минос и Еак, съдници на душите в подземното царство на Хадес.

някаква добра употреба на подобно изобретение е въпрос на алхимия по-изкусна и от онази, която Лулий⁶³ някога е познавал. С тези разсъждения държа само да покажа, че тя [т.е. цензурата] заслужено може да се смята за опасен и подозрителен плод заради дървото, което я е родило – поне докато не успее да изследвам нейните качества едно по едно. Но най-напред трябва да довърша, както беше предложено, с това, което трябва изобщо трябва да се мисли за четенето на книги от всякакъв вид, и дали отгук не произтича повече полза, отколкото вреда.

[8. БИБЛЕЙСКИ И СВЕТООТЕЧЕСКИ ПРИМЕРИ]

Няма да се задълбавам в примера на Моисей, Даниил и Павел, които били изключително вещи в знанието на египтяните, халдейците и гърците, което вероятно е било невъзможно без четене на всякакви видове книги;⁶⁴ особено що се отнася до Павел, който не намерил за скверно да вмъкне в Св. Писание изречения от трима гръцки поети, сред тях и един трагик.⁶⁵ Въпросът вълнувал и понякога противопоставял и древните учители [на Църквата], но с голямо предимство за тези, които утвърждавали, че [да се четат всякакви книги] е както законно, така и полезно. А после това станало очевидно ясно, когато Юлиан Апостат, най-изтънченият враг на нашата вяра, издал разпореждане, което забранявало на християните да изучават езическите автори;⁶⁶ защото, казал той, [християните] ще ни прободат със собствените ни оръжия и ще ни победят със собствените ни изкуства и науки. И наистина, християните били поставени в толкова затруднено положение и по този лукав начин възникнала такава опасност да пропаднат в пълно невежество, че двамата Аполинарии на драго сърце били готови, така да се каже, да изковат всичките седем свободни изкуства направо от Библията, като я сведат до различни форми на речи, поеми, диалози, дори до форма на нова християнска граматика.⁶⁷ Но, пише историкът Сократ⁶⁸, Божието провидение свършило по-добра работа от Аполинарий и сина му, като премахнало този безпросветен закон заедно с живота на онзи, който го въвел.

⁶³ Раймонд Лулий (или Рамон Лул, 1234-1315) – каталонски философ и писател, особено известен със съчиненията си в областта на алхимията и медицината.

⁶⁴ Спорни свидетелства за това има съответно в Деян. 7:22, Дан. 1:17 и Деян. 17:28.

⁶⁵ Милтън има предвид вероятните препратки към Арат от Сол (ок. 315-245 пр. Хр.) в Деян. 17:28 („както и някои от вашите стихотворци са казали: ‘Негов сме и род’”); към Еврипид или Менандър в I Кор. 15:33 („лоши беседи развалят добрите нрави”); и към Епименид (VII в. пр. Хр.) в Тит. 1:12 („Един от тях, прорицател техен, бе казал: критяни са винаги лъжци, зли зверове, лениви търбуси”).

⁶⁶ Става въпрос за „училищния едикт” от 362 г., с който Юлиан Апостат (331-363) на практика забранява на християните да упражняват преподавателска дейност.

⁶⁷ Вследствие на Юлиановия едикт Аполинарий от Александрия (IV в.) и неговият син Аполинарий Лаодикийски (†390) се захванали със съставяне на християнски учебници по граматика и с преработване на библейски книги в различни класически форми.

⁶⁸ Сократ Схоластик (ок. 385-440), автор на *Църковна история*; Милтън препраща към кн. III, гл. 18, която разказва за смъртта на Юлиан по време на битката край Ктезифон.

А после [Аполинарий и синът му] твърдели, че на гръцката наука е нанесено огромно поражение и смятали това за по-подкопаващо и разрушително за Църквата от явните жестокости на Деций и Диоклециан.⁶⁹ И вероятно със същите политически намерения дяволът бичувал насън св. Йероним⁷⁰, който четял Цицерон по време на Великия пост (в противен случай всичко е било бълнуване, подхранено от треската, която го измъчвала тогава). Защото ако ангел е извършил наказанието, той е постъпил явно несправедливо, освен ако не го е сторил заради суетата и прекомерното вглъбяване в цицеронизми, а не заради самото четене: първо, защото така е наказал [св. Йероним] заради сериозния Цицерон, а не заради лекомисления Плавт, за когото той признава, че е чел неотдавна; второ, защото е наказал него, но е оставил толкова много древни отци да се занимават със същите приятни и пъстри занимания, но без камшика на подобно възпитателно видение: дотолкова, че Василий⁷¹ ни учи, че от „Маргит“, една игрива поема на Омир, която вече не съществува, може да се извлече полза.⁷² А защо тогава със същата цел [да няма полза] и от италианския романс „Морганте“⁷³?

Но ако се съгласим, че можем да се доверяваме на видения, има едно, което е записано от Евсевий⁷⁴, много по-старо от разказа за Йероним до монахинята Евстохия, при това в него няма нищо за никаква треска. Към 240 г. Дионисий Александрийски⁷⁵ имал славно име в Църквата заради благочестието и учеността си и искал да бъде полезен срещу еретиците, като се запознае с книгите им. Тогава един презвитер хубаво обременил съвестта му, [като го запитал] как смее да се обръща към такива покварени съчинения. Достойният мъж, понеже не желаел да обижда никого, започнал да спори със себе си за това, което трябвало да мисли. Тогава внезапно едно видение, изпратено от Бог (така се твърди в собственото му писмо) го подкрепило със следните думи: „Чети всякакви книги, които попаднат в ръцете ти, защото ти можеш и да отсъждаш справедливо, и да изследваш всяко нещо“. С това открито

⁶⁹ Става въпрос за християнските гонения по време на императорите Деций (249-251) и Диоклециан (284-305), които църковната история помни като особено жестоки.

⁷⁰ Християнски писател, тълкувател и преводач на Библията на латински език, един от великите учители на Запада (ок. 340-420). Историята, към която Милтън препраща, е разказана в неговото *Писмо XVIII*, „Към Евстохия за девствеността“.

⁷¹ Св. Василий Велики (ок. 329-379) – християнски мислител, епископ на Кесария и вселенски учител на Църквата; според Сократ Схоластик (*Църковна история* IV, 21), за да се подготви за християнски апологет, младият св. Василий най-напред изучавал езическите автори в Атина.

⁷² Според Аристотел (*Поетика* 1448b-1449a) Омир пръв показал чертите на комедията, като изобразил в драматическа форма не хулното, а смешното в „Маргит“, която се отнася към комедията така, както *Илиада* и *Одисея* – към трагедията.

⁷³ Хумористична поема от Луиджи Пулчи, публикувана през 1481 г.

⁷⁴ Евсевий Кесарийски (ок. 260-340), автор на *Църковна история* (Милтън препраща към кн. VII, гл. 6).

⁷⁵ Дионисий Александрийски (ок. 190-265), един от най-видните богослови на III в. и епископ на Александрия след 247 г.

вение той бързо се съгласил, както признава, защото то съответствало на онова на апостола към солуняните: „Всичко изпитвайте, о доброто се дръжте“⁷⁶.

Той е могъл да добави и друго забележително изказване на същия автор: „За чисти всичко е чисто“⁷⁷ – не само мяса и питиета, но също и всякакви видове знание, добро или лошо. Знанието не може да осквернява, не могат съответно и книгите, освен ако волята и съвестта не са осквернени. Защото книгите са като месата и ястията: някои са добри, а други – лоши. И все пак Бог в неапокрифно видение е казал, без да прави изключение: „Стани, Петре, заколи и яж“⁷⁸, като е оставил избора на личната преценка на всеки човек. За един болен стомах здравословните мяса се различават малко или изобщо не се различават от нездравословните; а и най-добрите книги могат да се приложат за постигане на лоши цели от един нечист ум. Лошите мяса едва ли ще нахранят добре някого, дори да е в цветущо здраве; но именно тук е особеното на лошите книги, че за един благоразумен и разсъдлив читател те служат в много отношения: да разкриват, да опровергават, да предупреждават и да показват с примери.

Какъв по-добър свидетел за това бих могъл да намеря от най-прочутия сред учените мъже на тази земя, един от вас, които сега седите в Парламента – мистър Селдън.⁷⁹ Неговият труд върху естественото и общественото право доказва – не само чрез велики авторитети, събрани на едно място, но и чрез изтънчени разсъждения и доказателства с почти математическа точност, – че всички мнения, също и погрешните, знайни, четени и съпоставяни, са от изключителна полза и помощ за бързото постигане на онова, което е най-истинно.

Затова аз смятам, че когато Бог е облекчил всеобщата диета на човешкото тяло, като е запазил само правилата на въздържанието, той е оставил на свободния избор също и диетата и храненето на ума, така че всеки зрял мъж да може да упражнява собствените си способности, които са развити най-добре. Колко велика добродетел е умереността, колко голямо значение има тя през целия живот на човека! И все пак Бог без специален закон или разпореждане поверява грижата за един толкова велик дълг изцяло на съвестта на всеки възрастен човек. И затова се смята, че когато самият Той хранил евреите от небесата, онзи гомор, който бил дневната дажба от манна за всеки човек⁸⁰, бил повече от цели три ястия, които биха могли да заситят и най-здравия лакомник. Защото Бог не използва онези неща, които влизат в човека, а не излизат от него и следователно не го оскверняват, за да ни държи във вечното детство на послушанието, ами се доверява на хората чрез дара на разума, така че всеки да решава сам за себе си. Толкова малко работа би останала за проповедниците, ако за онези неща, които досега са били напътствани чрез увещания, имаше закон и строго принуждение. Соломон ни предупреждава, че твърде много четене е

⁷⁶ I Сол. 5:21 (всички библейски цитати са дадени според българския синодален превод).

⁷⁷ Тит 1:15.

⁷⁸ Деян. 10:13.

⁷⁹ Става въпрос за Джон Селдън (1584-1654) и неговата работа *За естественото право и правото на народите според учението на евреите* от 1640 г.

⁸⁰ Вж. Изх. 16:16.

изтощително за плътта⁸¹, но нито той, нито някой друг боговдъхновен автор казва, че това е нередно: защото ако Бог искаше да ни ограничи в него, би било полезно да ни каже, че е нередно, а не изтощително.

Що се отнася до изгарянето на онези ефески книги от покръстените от св. Павел⁸², трябва да се отговори, че книгите са били магически – така казва древносирийското [обяснение]. Това е било лично действие, доброволно действие и ние доброволно можем да му подражаваме – хората в разкаяние изгорили онези книги, които били лично техни. Примерът не показва нищо за участието на магистрати: онези хора злоупотребявали с въпросните книги, възможно е други да са ги чели по някакъв полезен начин.

[9. ЗА НУЖДАТА ОТ ПОЗНАВАНЕ НА ДОБРОТО И ЗЛОТО]

Ние знаем, че доброто и злото израстват в този свят почти неразделно; че познаването на доброто е толкова свързано и преплетено с познаването на злото и толкова мъчно се различава от него поради много коварни прилики, че даже онези разсеяни семена, които били възложени като вечна работа на Психея, за да ги разделя и подрежда по вид, не били по-разбъркани.⁸³ Познанието за добро и познанието за зло навлезли в света като близнаци, след като бил усетен вкусът от кората на една ябълка. И вероятно в това се състои осъждането на Адам за познаването на добро и зло – да познава доброто чрез злото.

Щом като, следователно, настоящото състояние на човека е такова, то каква мъдрост би могла да се избере, на каква непорочност би могло да се отдаде предпочитание, без да се познава злото? Този, който може да възприеме и разбере порока с всички негови клопки и привидни удоволствия и все пак да се въздържа, да отличи, да предпочете онова, което е истински по-добро, той е истинският християнски войн. Не мога да възхвалявам скитащата се отшелническа добродетел, която не се упражнява и не е задъхана от изтощение, която никога не се впуска в битка и вижда своя противник, но се измъква от състезанието, в което трябва да се надбягва в прах и пот за безсмъртна награда. Със сигурност в света ние носим не невинност, а по-скоро нечистота. Това, което ни пречиства, е изпитание, но то изпитва чрез своята противоположност. Следователно онази добродетел, която е млада и неопитна в съзерцаването на злото и го отхвърля, без да познава големите неща, които порокът обещава на своите последователи, е само празна, но не и чиста добродетел – нейната белота е повърхностна. Затова и нашият мъдрец и задълбочен поет Спенсър⁸⁴,

⁸¹ Вж. Екл. 12:12.

⁸² Вж. Деян. 19:19.

⁸³ Милтън препраща към Апулей, *Златното магаре* V (22), където ревнивата Венера поставя на Психея непосилна задача да раздели по вид струпани закуп семена от пшеница, ечемик, мак, овес и леща до залез слънце; Психея, която вече била спечелила любовта на Купидон, се справя благодарение на помощта на състрадателните мравки.

⁸⁴ Едмънд Спенсър (1552-1599), автор на недовършената поема *Кралцата на феите* от 1590-1596 г.

когото се осмелявам да смятам за по-добър учител от Скот или от Аквината⁸⁵, като описва умереността в лицето на Гайон, прекарва него заедно със съпътстващия го поклонник през пещерата на Мамон и през жилището на земните наслаждения, за да може той да види и да знае, но все пак да се въздържа.⁸⁶

Щом като, следователно, познаването и изследването на порока в този свят е толкова важно за изграждането на човешката добродетел, а търсенето на заблуждението – за потвърждаване на истината, то как бихме могли по-сигурно и по-безопасно да се впуснем в обиталищата на греха и лъжата, ако не чрез четене на всякакъв вид трактати и слушане на всякакъв вид разсъждения? Именно това е ползата, която може да се придобие от безразборното четене на книги.

Но сред вредите, които могат да произтекат оттук, обикновено се посочват три вида. Първо, съществува опасение от разпространение на заразата. В такъв случай обаче всички човешки познания и спорове по религиозни въпроси, даже и самата Библия, трябва да се премахнат от този свят: защото те често се отнасят към богохулството без загриженост, описват плътските усещания на покварени люде по начин, който не е лишен от изящество, разказват как най-светите хора са мърморили срещу Провидението чрез всички аргументи на Епикур; в други важни спорове пък отговарят съмнително и неясно за обикновения читател. Попитайте например един талмудист какво го тревожи в скромното му маргинално кери, че даже Моисей и всички пророци не могат да го убедят да произнесе написаното в хетива.⁸⁷ Именно поради тези причини всички знаем, че папистите поставят Библията на първо място сред забранените книги.⁸⁸ След това трябва да бъдат премахнати и [съчиненията на] най-древните църковни отци, например [на] Климент Александрийски⁸⁹ и онази книга на Евсевий за евангелска подготовка⁹⁰, която превежда ушите ни през поредица от езически сквернословия относно приемането на Евангелието. Кой не смята, че Иринеи, Епифаний, Йероним и други разкриват повече ереси, отколкото опровергават, и много често [отхвърлят] като ерес по-вярното схващане⁹¹?

Нито пък има някакъв смисъл за тези и за всички езически автори, с които е обвързан животът на човешката ученост и които разнасят най-ужасни зарази (ако изобщо трябва да се мисли по такъв начин), да се каже, че са писали на непознат език, доколко-

⁸⁵ Т.е. от средновековните схоластици Джон Дънс Скот (1266-1308) и Тома от Аквино (1224-1274).

⁸⁶ Милтън препраща към *Кралицата на феите* II, 7, „Легенда за сър Гайон или за умереността“ на Спенсър.

⁸⁷ Хетив – талмудически текст с крайно съмнително значение; кери – маргинален коментар, в който приемливото значение на хетива се обяснява по подходящ начин.

⁸⁸ Намек за двусмислената забрана за превеждане на Библията на народни езици, въведена от папа Инокентий III (1198-1216) през 1199 г.

⁸⁹ Климент Александрийски (ок. 150-215) – християнски апологет, един от първите, които съчетават новата християнска мъдрост с класическото философско наследство.

⁹⁰ Става въпрос за апологетичното съчинение *Евангелска подготовка* на Евсевий Кесарийски.

⁹¹ Става въпрос за *Против ересите* на Иринеи Лионски (ок. 140-202), *Изложение на ересите* на кипърския епископ св. Епифаний (ок. 310-403) и множеството полемични работи на бл. Йероним.

то ние сме уверени, че тези езици се знаят и от най-лошите люде, които са най-способни и старателни в разпространяването на отровата, от която пият – преди всичко във владетелските дворове, като ги запознават с най-върховните удоволствия и със задълбочени проучвания на греха. Така вероятно е правил онзи Петроний, когото Нерон нарекъл свой арбитър, ръководител на пиршествата⁹², и всеизвестният развратник от Арецо⁹³, от когото италианските царедворци се страхували, но същевременно ценели. В името на бъдещите поколения не споменавам името на онзи, когото развеселеният Хенри VIII нарекъл свой наместник в ада.⁹⁴ По този кратък път цялата зараза, която чуждите книги могат да привнесат, ще достигне до народа много по-лесно и по-бързо, отколкото едно индийско пътешествие – независимо дали се пътува от северната страна на Китай на изток или от Канада на запад, – докато нашата испанска цензура продължава така жестоко да запушва устата на английския печат.

Но, от друга страна, заразата, която идва от книги, които се занимават с религиозни спорове, е по-рискована и опасна за учените, отколкото за неуките. И все пак тези книги трябва да бъдат разрешени и освободени от лиценз. Ще бъде трудно да се посочи някой неук човек, който някога е бил съблазнен от папистка книга на английски език, освен ако тя не му е била предварително преведена и разяснена от някого от църковния клир. Наистина, всички такива трактати, независимо дали са истинни или лъжливи, са като пророчеството на Исай, което един евнух не може да разбере, без някой да го ръководи. Но колко от нашите свещеници и учители са били поковарени от изучаване на съчиненията на йезуитите и сорбонистите и колко бързо са успявали да разпространят тази поквара сред народа – в това отношение нашият опит е и скорошен, и горчив. Той не е забравен, откак съобразителният и забележителен Арминий беше поковарен само от прелистването на едно анонимно разсъждение, съчинено в Делфт⁹⁵, което той първоначално взел в ръце, за да опровергае.

Като виждам, следователно, че тези книги, които най-вече могат да покварят живота и [християнското] учение, са многобройни и няма как да се забранят, без да пропаднат знанието и всички умения за водене на спорове; че за тях най-вече и без да се бавят разбират изучените люде, от които останалите бързо могат да получат всичко, което е еретично или развратно; че лошите нрави могат да се усвоят съвършено и без книги, по хиляди други начини, които не могат да се възпрат; че лошото учение може да се разпространи не чрез книги, а чрез напътствията на учител, който може да го стори и без да пише, значи и без да се интересува от забраните: [като виждам всички тези неща] аз не съм в състояние да разбера по какъв начин това хитроумно начинание с цензурата може да се различи от празните и не-

⁹² *Arbiter elegantiarum*, т.е. арбитър на изящното, съдия на добрия вкус; според свидетелството на Тацит (*Анали* XVI, 18) императорът приел Петроний сред приближените си и смятал за изящно само онова, което той одобрявал.

⁹³ Става въпрос за сатирика Пиетро Аретино (1492-1556), който имал навика да пише оскъргителни творби срещу заплащане.

⁹⁴ Става въпрос за сър Френсис Брайън (1490-1550), който без колебание предал своята братовчедка Ан Болейн на Хенри VIII, когато кралят се усъмнил в нейната непорочност.

⁹⁵ Става въпрос за холандския протестантски богослов Якоб Арминий (1560-1609), противник на радикалното калвинистко учение за предопределението.

възможни опити. Онзи, който се отнася благоразположено [към казаното дотук], няма как да не я оприличи [т.е. цензурата] на подвига на юначагата, който решил да затвори гарваните в двора си, като хлопне портата.

Освен това има и друго затруднение: ако учените мъже са първите получатели на книгите и първите разпространители на порока и заблуждението, то как може да се има доверие на цензорите, освен ако не им предоставим благодатта на незаблудимостта и непокваримостта, или пък ако самите те не допуснат, че са по-висши от всички останали хора в държавата? Също така, ако е вярно, че един мъдър човек, като добър златотърсач, може да извлече злато и от най-нечистата книга, а един глупак ще си остане глупак даже и с най-добрата книга – че и без книга, – то няма никаква причина да лишаваме мъдрия човек от изгодите за мъдростта му, докато се опитваме да ограничим глупака, понеже това, че бива ограничаван, не ще бъде никаква пречка за глупостта му. Защото ако трябва винаги съвършено внимателно да го предпазваме от нещата, които той [т.е. глупакът] не бива да чете, ние не бихме го удостоили с добри предписания, [извлечени] не само от разбиранията на Аристотел, но и от тези на Соломон и на нашия Спасител, и като следствие оттук не бихме го допуснали до добрите книги; тъй като е сигурно, че един мъдър човек ще извлече по-голяма полза от кухия памфлет, отколкото един глупак – от Светото Писание.

След това се твърди, че не бива да се излагаме на изкушения без необходимост, а после, че не бива да се отдаваме на суета. И на двете възражения може да се даде един отговор въз основа на вече казаното: че такива книги [т.е. покварени] не са нито изкушения, нито суета за всички хора, а полезни лекарства и материали, от които се смесват и изготвят силни и добри лекарства, без които човешкият живот е невъзможен. Онези, които като деца и хора с младежки характер не владеят изкуството да добиват и приготвят тези полезни минерали, могат да бъдат посъветвани да се въздържат, но не и да бъдат възпрени насила чрез всички забрани, които светейшествата инквизиция някога би могла да измисли. Което именно обещах да утвърдя преди всичко: че разпоредбата за лицензирането не допринася нищо за целта, с която е въведена. Това е толкова ясно, че почти ме предвари, докато обяснявах така надълго и нашироко. Вижте находчивостта на Истината: ако получи свободна и охотна ръка, тя се разкрива по-бързо, отколкото стъпките на метода и разсъжденията могат да я постигнат.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. „Преди 300 години.” *Народ*, 2 септември 1921.
2. Алфандари, Елиезер. „Свобода на словото и цензура в съвременна България.” В *Политическата цензура в България*, съст. Филип Панайотов, 204-227. Варна: УИ „Черноризец храбър”, 2003.
3. Аристотел. *Метафизика*. Прев. Иван Христов, Николай Гочев. София: СОНМ, 2000.

4. Бучков, Петър. „Невяна Троянска: Разследващата журналистика в България се случва на инат”. <http://www.novatarealnost.bg/?id=309087> (достъп: 10 септември 2013 2013).
5. Еврипид. *Трагедии*. Прев. Тамара Петринска, Доротея Табакова. София: Ерго, 2012.
6. Манолова, Мария. „Българските медии – все по-несвободни.” *Капитал Daily*, 30 януари 2013.
7. Милачков, Яни. „Българският цариградски цензор и неговите европейски лица.” Във *Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев*, съст. Румяна Дамянова, Магда Карабелова, Пенка Ватова, Георги Цанков, 96-106. София: Издателски център „Боян Пенев”, „Корпорация Развитие” КДА, 2004.
8. Милтън, Джон. *Изгубеният рай*. Прев. Александър Шурбанов. София: ДИ „Народна култура”, 1981.
9. Овидий. *Метаморфози*. Прев. Георги Батаклиев. София: ИК „Народна култура”, 1974.
10. Петров, Милко. „Великобритания.” В *Медиите в Европа*, съст. Мария Попова, Милко Петров, Мария Вазински, 47-138. София: Фабер, 2012.
11. Тодоров, Дафин. *Възход и падение на петата велика сила. Печатът на буржоазията. Поява и развой до наши дни*. София: Издателство на БКП, 1970.
12. „Митът за една свобода.” *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски”. Факултет по журналистика* 4 (1986): 209-248.
13. Шурбанов, Александър. „Светотворчеството на Милтън.” В Джон Милтън, *Изгубеният рай*, прев. Александър Шурбанов, 7-56. София: ДИ „Народна култура”, 1981.
14. „Джон Милтън. John Milton. 1608-1674.” В *Английска литература*, съст. Владимир Трендафилов, Александър Шурбанов, 55-69. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2000.
15. „Media Freedom in Bulgaria: Gravely Damaged Media Pluralism.” *Economist*, 23 април 2013.
16. *2013 World Press Freedom Index: Dashed Hopes after Spring*. Reporters Without Borders, 2013.
17. Chapman, Jane, Nick Nuttall. *Journalism Today: A Themed History*. Malden, Mass.; Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.
18. Dobranski, Stephen B. „Milton’s Social Life.” In *The Cambridge Companion to Milton*, ed. Dennis Danielson, 1-24. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1999.
19. Hunt, Frederick Knight. *The Fourth Estate: Contributions Towards a History of Newspapers, and of the Liberty of the Press*. Vol. 1. London: David Bogue, 1850.
20. Milton, John. *Complete Poems and Major Prose*, ed. Merrit Y. Hughes. New York: The Odyssey Press, 1957.
21. Robertson, Randy. *Censorship and Conflict in Seventeenth-Century England: The Subtle Art of Division*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2009.

**ИЗВОРИ НА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ.
Милтъновата „Ареопагитика” в България****Резюме:**

В изследванията по световна история на журналистиката „Ареопагитика” на Джон Милтън по традиция се приема за първата системна защита на идеята за свободния печат. В българските изследвания по журналистическа и литературна история обаче представянето на този текст е само откъслечно. Основна цел на настоящата работа е да разгледа оскъдното, което в различни периоди и контексти все пак е било свършено до момента. В това отношение се разграничават три основни етапа: преди 1944 г., 1944-1989 г. и след 1989 г. На второ място, но като главен акцент на разработката, е представен първи български превод на обширен откъс от текста, в който Милтън разглежда историческата еволюция на цензурата. Преводът е снабден с подробен коментар в бележки под линия, което улеснява проследяването на енциклопедичната мисъл на автора.

Ключови думи: Милтън, *Ареопагитика*, свобода на печата, свобода на словото, цензура.

JEL: L38, L82.

**SOURCES OF JOURNALISM THEORY.
MILTON'S *AREOPAGITICA* IN BULGARIA****Abstract**

Literary and journalism historians traditionally consider John Milton's famous *Areopagitica* to be the first systematic defence of the liberty of the press. The Bulgarian reception of this important text is, however, only very scarce. This paper discusses the episodic contributions of Bulgarian scholars in this regard – starting from 1921, when a local political newspaper published the first Bulgarian translation of a minor section of *Areopagitica*, and ending with some contemporary studies of history and theory of journalism. As an appendix, the text offers a commented Bulgarian translation of a longer section of *Areopagitica* in which Milton examined in detail the historical evolution of licensed printing.

Key words: Milton, *Areopagitica*, liberty of press, freedom of speech, censorship.

JEL: L38, L82.